

Nordnes, R. K. (2026). Menneskekatastrofar eller naturkatastrofar? Eit økokritisk blikk på flaum som setting og motiv i *Menneske og maktene og Flommen*. I G. F. Syéd & H. Kjelen (red.), *Olav Duun. Menneske og natur* (s. 39–59). Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa721002>

Kapittel 2

Menneskekatastrofar eller naturkatastrofar?

*Eit økokritisk blikk på flaum som setting og motiv
i Menneske og maktene og Flommen*

Renate K. Nordnes

Samandrag: *Menneske og maktene* (1938) av Olav Duun er ikkje ein klimaroman, men motivet flaum, slik det kjem til uttrykk som apokalypse i verket, kan likevel vere ein inngang til å lese verket økokritisk. Gjennom komparative blikk på motivet flaum, slik det også blir nytta av Jonny Halberg i romanen *Flommen* (2000), blir klimakrisa som kontekst og lesaren sin horisont utforska. Ei komparativ tilnærming til motivet flaum og naturkatastrofe som fenomen i litteraturen gir rom for å diskutere menneska si eksistensielle krise i møte med naturkrefter som trugar vårt daglege driv. For å auke engasjement for spørsmål utanfor litteraturen er det naudsynt å diskutere kva verdi verka kan ha utover å vere fiksjon. Høvet mellom menneske og natur er høgaktuelt å drøfte opp mot klimakrisa vi står i som vår tids apokalypse. Økokritikk tilbyr ei alternativ tilnærming til litteraturarbeidet både i forskning, utdanning og kvardagslesing. Vi veit alle at vi må endre levesett og tankegang for å møte klimaproblema. Økokritikken bidreg aktivt til haldningsendringar og er eit stadig veksande felt. Formålet med å lese tekstane inn i klimakrisa som kontekst er å undersøkje kva vi kan lære av å lese litteratur, og korleis økokritikken i møte med litteratur kan bidra til auka engasjement for klimaspørsmål. Litteraturen løftar fram viktige perspektiv om forholdet mellom menneske og natur som kan inngå i denne diskursen. Så lenge naturen utgjer eit trugsmål, vil naturkatastrofar i praksis kunne definerast som menneskekatastrofar.

Nøkkelord: antropocen, klimakrise, naturkatastrofe, mimesis, økokritikk

Abstract: *Menneske og maktene* (1938) by Olav Duun is not a climate novel. However, the motif of the flood, as it is expressed as an apocalypse in the work, can still be an entry point to reading the work ecocritically. By taking a comparative look at the motif of the flood as Jonny Halberg also uses it in the novel *Flommen* (2000), the climate crisis as context and the reader's horizon will also be explored. A comparative approach to the motif of the flood and natural disaster as a phenomenon in literature can provide room to discuss humanity's existential crisis in the face of natural forces that threaten our daily lives. To increase engagement with issues beyond literature, it will be necessary to discuss the value of the works beyond fiction. The relationship between humans and nature is highly relevant to discuss, considering the climate crisis we face as our time's apocalypse. Ecocriticism offers a different approach to literary work, both in research, education, and everyday reading. We all know that we must change our lifestyle and mindset to address climate problems. Ecocriticism actively contributes to attitude changes and is a growing field. The purpose of reading the texts in the context of the climate crisis is to trace what we can learn from reading literature and how ecocriticism in meeting literature can contribute to increased engagement with climate issues. Literature highlights important perspectives on the relationship between humans and nature that can be part of this discourse. If nature poses a threat, natural disasters can be defined as human disasters.

Keywords: anthropocene, climate crisis, natural disaster, mimesis, ecocriticism

Klimakrisa og litteraturen

Er klimakrisa vår tids kamp mot maktene, og kan i så fall lesing av litteratur bidra i denne kampen? I ein ny geologisk tidsalder fleire omtalar som antropocen (Furuseth & Hennig, 2022, s. 122–123), står vi overfor aukande truslar om naturkatastrofar, samstundes som vi kan kjenne oss makteslause i vår evne til å påverke kursen. Økokritikaren Lawrence Buell definerer økokritikk som «a study of the relation between literature and environment conducted in a spirit of commitment to environmentalist praxis» (Buell, 1995, s. 430). Klimakrisa har tvinga oss til å konfrontere nye sider ved vår menneskelege tilvære, og økokritikken opnar opp for nye perspektiv og tolkingsrom i litteraturstudiar. Buell peiker på eit dobbelt formål: å forske på korleis litteraturen reflekterer forholdet mellom menneske og natur, og korleis lesing av litteratur kan føre til auka medvit om klimakrisa og ideelt sett inspirere til politisk aktivisme.

For å kunne handle mot klimakrisa er det relevant å undersøkje korleis litteraturstudiar kan vekke engasjement og handlekraft. Eg har valt å ta for meg Olav Duun sitt siste verk *Menneske og maktene* (1938) og *Flommen* av Jonny Halberg (2000). Desse verka representerer to ulike tidsepokar. Duun malar fram ei katastrofe som speglar seg i livskåra kring 1900–1930-talet, medan Halberg teiknar eit portrett av 2000-talets flaumbilete i Noreg. Begge verka er komplekse i skildringa av menneska i møte med både indre og ytre krefter. Gjennom ei økokritisk orientert komparativ analyse vil eg særleg undersøkje korleis fenomenet flaum fungerer som motiv og setting i dei to romanane, og kva handlingar og haldningar karakterane avdekkjer i møte med naturkatastrofen.

Buell (1995) påkallar ein ny litteratur som representerer eit natursyn der menneskelege interesser ikkje bør vere dominante, og menneskeleg ansvar for klimaet bør vere ein del av tekstens etiske orientering. Ein tidleg definisjon av økokritikk som ein studie av forholdet mellom litteratur og det fysiske miljø tener betre for å legitimere kvifor ei økokritisk tilnærming kan nyttast i møte med dei to verka eg har valt å samanlikne (Glutfelty, 1996, s. xviii). Å lese litterære tekstar som ikkje naudsynt er retta mot å skape engasjement for klimaspørsmål, kan òg ha ein didaktisk verdi sett opp mot norskfaget og det tverrfaglege temaet berekraftig utvikling. Økokritikken har allereie leia til nye spørsmål kring litteraturen si rolle i norskfaget, og fleire forskarar har

vore aktive i utprøvingar av litteraturdidaktiske metodar forankra i økokritisk teori (Hennig, 2021). Om litteraturundervisninga skal kunne tene som ein inngang til auka medvit og engasjement i møte med klimakrisa som fenomen utanfor teksten, handlar det òg om korleis litteratur kan ha ein verdi utover å vere autonom som fiksjon.

Begge verka er plasserte innan realismen. Realistisk litteratur er fiksjon som speglar røynda, og i høve til å vekke engasjement for spørsmål *utanfor* teksten vil lesaren som objekt vere avgjerande. Ingen av tekstane har ein tydeleg moral eller retning i høve til økokritiske spørsmål i sin horisont, men har likevel blitt lesen og kopla opp mot klimakrise og klimaendringar. Dette kan tyde på at lesarhorisonten er avgjerande for kva måte ein kan lese tekstane i høve til økokritikk, og at klimakrisa som kulturell kontekst påverkar måten ein les litteratur på.

Menneske og maktene

Menneske og maktene er bygd opp som ein kollektivroman. Rammeforteljinga introduserer menneska som skal bli råka av katastrofen i første kapittel, «Om bord i Øyvære». Det er spådd at havet skal ta dei, og alle karakterane i Øyvære spelar ei sentral rolle i det dramatiske sluttspilet, «Då Gud rømte landet». I mi lesing er dette siste kapittelet, som skildrar stormdøgnet då springfloda slår til mest relevant å ta tak i som handling og hending.

Mellom rammeforteljinga om Øyvære og havet som trugar dei, er romanen delt opp i forteljingane om Helmer, Borghild, Torger, Roald og Ludvik Sjøtrolle. Dei enkeltståande sogene har òg ein del parallelle handlingar, og gjennom eit djupdykk i dei utvalde karakterane får vi god innsikt i livssogene. Torger, fødd og oppvaksen uti Øyvære, kjenner seg som eigar av heimlassen. Han er fiskar og har ei motorskøyte, og har sørga for at fleire i Øyvære har livsgrunnlag gjennom fiskarlaget han er leiar for. Torger er gift med Borghild, som sørgjer over barnløyse. I dei ulike sogene får vi eit godt innblikk i fleire karakterar og andre bipersonar som står sentrale i handlinga.

I karakteranalysen har eg valt å sjå mest på Helmer og Iver, som til saman utgjer to motpolar i møte med flaumen. Iver er bedehusmann på Øyvære og har ei sentral rolle for å drøfte korleis dei frelste opptrer i møte med springfloda som flaumar inn over dei. Helmer er innflyttar, tidlegare bedehusmann og bonde. I forteljinga om Helmer finn vi bakgrunnen for kvifor Kari er stedottera hans,

og kvifor ho blir kalla enka. Det er Kari som har stranda der ute på Øyvære med to born, og orsaka til at Helmer har seld garden sin for å gjere øyværing av seg.

Øyvære har vore vanleg å tolke som eit symbol for tilværet, eit mikrokosmos med 24 menneske der 17 døyr og sju overlever i møte med storflaumen. Gujord har peika på at opningskapittelet spelar på den kristne grunnforteljinga, der menneska om bord i Øyvære representerer eit skutebilete som seglar på ope hav. Då Gud rømmer landet i siste kapittel, står menneska forlatne av alt og alle (Gujord, 2007, s. 457–458). På same vis kan vi kanskje tolke kjensla av maktesløyse i møte med klimakrisa: Vi er på ope hav, og vi har ikkje peiling på kva kurs vi skal ta.

Maria Olerud påpeiker at ho ikkje klarer å flykte frå klimakrisa i si lesing av *Menneske og maktene*.

«Det var spådd frå gammal tid at Maldivene skulde gå under. Uti have låg det, og have skulde ta det». Slik åpner Olav Duuns siste roman *Menneske og maktene*. Nei, nei, selvsagt gjør den ikke det. Det er Øyvære som er varslet slukt av bølgene. Og det er menneskene som lever i dette fiktive utværet på norskekysten en gang før andre verdenskrig, romanen handler om, men da jeg leser boka fra 1938 for første gang i 2023, slår det meg hvor nær romanåpninga ligger min egen førapokalyptiske livsfølelse. (Olerud, 2023)

Haagen Ringnes (1982) skriv i etterordet av utgåva Olerud har lese at verket inviterer til tre ulike lesemåtar: «en bokstavelig, en eksistensielt-allegorisk og en historisk-allegorisk». Olerud finn resonans i Ringnes sine lesingar i si eiga lesing. «Ringnes' tre mulige lesninger danner et godt utgangspunkt når jeg leser *Menneske og maktene* som «klimaroman». For klimaendringene er jo disse tre tingene: fysiske forandringer i naturen, eksistensielt anliggende for hver og en av oss, og en politisk, historisk krise» (Olerud, 2023).

I praksis byter Olerud ut allegoriane med klimakrise, og hennar førapokalyptiske livskjensle kan lesast som eit uttrykk for ein ny generasjon si kollektive forventningshorisont (Jauss, 1970), der klimakrisa er godt etablert:

Men faren for klimaødeleggelse er langt ifra over, katastrofen lar bare vente litt på seg. Som Duuns forteller bemerkar: «Det hadde ikkje hendt hit-til. Det kom ikkje til å hende heller. Visst det da ikkje hendte i år.» Akkurat slik har livet kjentes, hele livet. (Olerud, 2023)

Olerud opnar altså opp for ei ny lesing av *Menneske og maktene*, der teksten sin horisont allereie er grundig utforska frå før. Dette gjer ho ved å lese teksten som ein klimaroman. Klimaromanar er litterære verk som eksplisitt tek for seg tema knytt til klimaendringar og miljøkriser, og svarar til krav til dømes frå Buell (1995). Eldre verk som ikkje vart skrivne som klimaromanar, korrelerer jamvel med klimakrisa som er etablert i vår moderne lesarhorisont, slik Olerud sjølv erfarer.

I høve til ei økokritisk lesing vil allegoriane klimakrise og apokalypse vere sentrale spor å følgje opp vidare, og det er relevant å undersøkje på kva måte lesaren sin forståingshorisont er påverka av klimakrisa som fenomen i møte med litteratur som tematiserer naturkatastrofar.

Flommen – i eit komparativt perspektiv

Flommen og *Menneske og maktene* har til felles at dei nyttar naturkatastrofen som metafor for menneskelege erfaringar og kjensler. I parateksten til utgåva av *Flommen* finn ein sitat frå ulike meldingar på baksida, der særleg utdraget frå Atle Næss i Stavanger Aftenblad kan bli lesen som ein parallell til *Menneske og maktene* som eksistensielt katastrofeverk:

Flommen er et eksistensielt drama som nok springer ut av det tette, tause miljøet i en trang norsk bygd, men som vokser ut til en allmenn beskrivelse av Mennesket og dets skjebne i en tid da Gud riktignok er død, men fra sin grav fremdeles straffer oss for våre mangeartede og rikelige synder. (Næss, 2000)

Romanane let seg òg forbinde ved at dei begge nyttar bygdesamfunn og flaum som setting og motiv. I begge verka spelar fortida ei sentral rolle, og relasjonar mellom familie og sambygdingar utgjer ei sentral rolle i konfliktnivåa og tematikken. Gjennom dei to hovudpersonane i *Flommen*, Robert Gjørstad og Stein Ove Sand, får vi eit dobbelt blick på historia, sidan romanen nyttar grepet med parallelle forteljingar fordelt på to interne forteljarstemmer.

I lesinga mi har eg særleg valt å sjå mest på karakteren Robert Gjørstad. Robert er på mange vis familieoverhovudet i dette kaoset av ein familie ute på slektsgarden han driv på Melkøya. Familien elles utgjer den stumme broren Jonny, mora Grete som skriv absurde avisinnlegg, den noko seksuelt forstyrra søstera Nina som les haugar med kiosklitteratur, og den utflytta broren Hugo

som viser seg å ha drepe sin eigen far og truleg forgripe seg på Nina. Det er bygdeoriginalar på grensa til satire, men samtidig skjer alt i ei realistisk setting. Den stigande elva Kvenna stig fram som eit symbol på dei håplause og hjelpelause karakterane som går kring med skylappar for kva som skjer. Det er menneskekatastrofane som dominerer tematikken når naturkatastrofen treff i *Flommen*; menneskenaturen blir ikkje framstilt på ein flatterande måte.

Naturkatastrofen flaum blir ikkje presentert som noko valdsamt og tru-gande i byrjinga av teksten slik som i *Menneske og maktene*. Det er heller ikkje nokre profetiske frampeik å spore. I *Flommen* er det snarare vi lesarar som forstår at flaumen kjem, medan karakterane er meir opptekne med å rote rundt i dei kaotiske liva sine. Flaumvarselet som blir levert av politimannen Stein Ove allereie i opninga av teksten (s. 11) blir først berre nemnt i ei bisetjing, men blir nærare diskutert mellom Robert og mora Grete noko seinare i teksten. Varselet byggjer på prognosar frå Vassdragsvesenet om at flaumen kan bli større enn vanleg (s. 46). Mora Grete meiner at desse folka i Vassdragsvesenet ikkje har peiling, sidan brevet dei har sendt kjem frå ein adresse langt unna. Logisk tenking er ikkje den sterkaste eigenskapen i familien vi møter, og dette er med på å skape ein del tragikomiske situasjonar som står i kontrast til katastrofane som trugar både i det indre og ytre handlingsplanet. Slik elva lagar seg nye vegar i landskapet gjennom ein flaum, kan ein sjå korleis gammalt grums i form av familiehemmelegheiter parallelt flyt opp. Motivet flaum kan såleis ha ei dobbelttydig funksjon som setting for eit ytre handlingsplan og som narrativ drivkraft i det indre handlingsforlaupe; det er uregjerlege krefter som herjar på begge plan.

Begge verka har gjennom motivet flaum og stormflod ein godt utvikla setting som kan kjenneteiknast ved å vere realistisk orientert i høve til tid og rom. Flaumen som setting utgjer ei kronologisk strukturert tidslinje både i avsluttingskapittelet hos Duun og i *Flommen* som heilskap. Havet som stig og trekk seg tilbake i *Menneske og maktene* følgjer naturen sin eigen rytme, samtidig som vi kan plote inn den same rørsla i ein dramaturgisk modell med spenningstopp og spenningsfall. Ein kan òg tolke korleis settinga er lada med symbolikk i begge verka, slik at det vil vere fleire moglege inngangar til å vurdere på kva måte motivet flaum fungerer i tekstane enn dei spora som følgjast vidare her. Ei avgrensing er naudsynt for å kunne drøfte nokre økokritiske perspektiv ut frå ei tese om at lesarhorisonten er påverka av klimakrisa som kulturell kontekst. Lesarar som Olerud tolkar litteratur gjennom linsa

av klimakrisa og opnar opp for parallellar mellom fiktive hendingar og verkelege miljøutfordringar. Dette fenomenet viser korleis vår tids bekymringar og prioriteringar påverkar måten vi les og forstår litteratur på, men utfordrar òg forholdet mellom fiksjon og verda utanfor.

Realistisk fiksjon eller fiktiv realisme?

Både *Menneske og maktene* og *Flommen* har realistiske trekk. Realisme er forbunden med omgrepet mimesis, der særleg arva frå Aristoteles har stått sentralt i litteraturvitskapen. Aristoteles sin teori om mimesis er forankra i at kunst er etterlikning av verda, og må følgje prinsipp for kva som er sannsynleg og naudsynt i vår oppfatning av ho (Aristoteles, 1996). Syéd (2009) problematiserer på den andre sida høvet mellom mimesis og realisme i si lesing av Duuns roman *Samtid*. Ho hevdar at mimesis i vår tid ikkje lenger handlar om at verka etterliknar eller imiterer verda: «For poenget i denne Duun-lesingen er at det som etterlignes, fremstilles eller representeres, er en virkelighet som ikke kan finnes annet enn i fiksjonen, som fiksjon. Det er avviket fra virkeligheten som her skal bli viktig» (Syéd, 2009). Ved å ta føre seg motivet flaum i ei økokritisk lesing etter prinsipp om attkjenning, vil det vere avgjerande at vi *kan* oppfatte hendinga realistisk. Når Olerud les Duun som ein klimaroman, er det nettopp fordi ho koplar verket inn i konteksten klimakrise.

Flaum som ytre fenomen var òg eit høgaktuelt tema då *Flommen* kom ut, slik Langeland skildrar i si melding:

For en som satt trygt i sin Oslo-leilighet tredve mil unna og fulgte de dirktesendte flomkatastrofene – og som til og med trakk litt på smilebåndet over å se kjøleskap og sofaer og det ene med det andre komme seilende nedover Glommas virvlende gjørmehav, gir *Flommen* et sterkt og troverdig bilde av de psykiske blokkeringsmekanismene som inntreffer i menneskesinnet når grunnen rives vekk under ens føtter. (Langeland, 2000)

Langeland viser korleis forholdet mellom nyheitsbilete og mottakar er prega av ironisk distanse, medan lesing av litteratur kan bidra til innleving og empati. Langeland peiker, som Olerud, på hendingar *utanfor* verka i sine meldingar.

Dette er ei interessant vending der fiksjon og realitet går i dialog og kan vitne om ein lesarhorisont i endring.

Eit anna realistisk trekk ved verka er blandinga av etterlikning og allusjon. Duun hentar til dømes stadnamn som Heimvære og Nakken i *Menneske og maktene* frå sitt eige landskap han var kjend med frå oppveksten. Dette er geografiske stadnamn vi i røynda finn i Gjæslingen (Gåsvær, 2007), der Duun sjølv har rodd fiske og mogleg fanga inspirasjon frå dei store ulykkena som råka fiskarane der ute. Andre har kopla hendinga Duun skildrar til Sandsundværulykka i 1901 (Thesen, 1949, s. 6; «Sandsundværulykka», 2024). Springfloa som tok mange liv har klare likskapstrekk med hendinga. Om ein les romanen som ei realistisk framstilling av hendinga, vil graden av fiksjon utfordrast, sjølv om det sjølvsgagt er fiksjon som dominerer ein litterær tekst.

I *Flommen* finn vi òg stadnamn henta frå røynda i ei fiktiv konstruert setting. Elva Kvenna i *Flommen* er ikkje den verkelege Kvenna, det største urørte vassdraget i Telemark (NVE, 2023). Melhus er nytta som stadnamn, men geografisk sett blir dette ei lett blanding, sidan Melhus i røynda ligg i Trøndelag der vi finn elva Gaula. Rapportar frå NVE viser òg at flaumen som setting og motiv i *Flommen* er realistisk: «Gaula er kjent som en typisk flomelv som har liten selvregulering i nedslagsfeltet. Storflommen i 1940 satte store deler av dalbunnen under vann og medførte store skader» (Bævre, 2001). Begge verka kan difor vere døme på mimetisk representasjon som alluderer til hendingar utanfor verka i høve til motivet flaum og springflod, men graden av realisme bør sjølvsgagt diskuteras. Likevel kan ein argumentere for at sjølv om verka er fiktive, så representerer dei verda slik lesaren opplever ho utanfor teksten. Avviket frå røynda vil då vere naudsynt å snu om til det motsette: Ved å lese verka som døme på hendingar vi kan forvente vil auke i frekvens i vår verkelege verd, vil mimesisomgrepet vere fruktbart for å definere motivet flaum opp mot klimakrisa som apokalypse, og at verka etterliknar denne.

Aristoteles (1996) sin teori om mimesis kan òg ha overføringsverdi til å vekkje emosjonell respons i form av frykt og medynk hos lesaren, medan økokritikarar som Buell krev at desse responsane skal leie vidare til engasjement og handling. Å lese litteratur økokritisk vil difor bidra til å reise nye spørsmål kring kva funksjon kunst har som fiksjon, og dannar samtidig grunnlaget for ein ny lesedidaktikk.

I *Menneske og maktene* kan øydelegginga av Øyvære tolkast som ei åtvaring om kva som kan skje med samfunn som ikkje tek omsyn til naturkreftene.

Flommen kan vere eit symbol på dei aukande miljøutfordringane vi står overfor i dag, og korleis desse kan påverke menneskeliv. Begge verka kan dermed lesast som kommentarar til klimakrisa og menneska sitt forhold til naturen, men på kva måte kan dei skape engasjement og vilje til handling?

Økoapokalypse, nå?

I begge verka manifesterer naturkatastrofen seg litterært som apokalypse gjennom motivet flaum. Apokalypse refererer til ein profetisk eller litterær framstilling av ein katastrofal og omveltande hending, ofte assosiert med endetida eller verdas undergang. I kvardagsspråket kan apokalypse òg tene som ein metafor for naturkatastrofar eller andre farar (Molland et al., 2024).

I verka frå Duun og Halberg finn vi ikkje ein straffande Gud som er orsaka til flaumen. Begge representerer eit moderne syn på naturkreftene som eit sekularisert fenomen. I *Menneske og maktene* har tropen apokalypse forgreiningar til kristendom, endetid og syndflod, men det skjer meir på eit eksistensialistisk plan enn på eit ytre. Meir overordna er Gud med i motivkrinsen, og ikkje berre som fråvær i «Då Gud rømde landet». I *Flommen* er Gud heilt fråverande, og Vassdragsvesenet har overteke som profet. Det er vitskap om målingar og statistikk som varslar flaumen. Verket representerer difor eit grunnsyn på naturen som noko vi kan kontrollere og overvake, eit bilete på vår eiga samtid der vi enno kan områ oss når naturen rislar med kreftene og ekstremvær får namn.

Økokritikarane Buell og Garrard nyttar begge apokalypsen som eit sentralt omgrep for å avsløre konsekvensane av uendeleg utnytting av naturressursar. Garrard hevdar at apokalypsen som trope kan bryte med etablerte idear om menneskeleg dominans over naturen (Garrard, 2004). Buell meiner at økoapokalypsen er den mest kraftfulle metaforen vi har for å førestille oss krisa vi står i (Buell, 1995). I antropocen er trugsmålet om ein økologisk apokalypse ein konsekvens av vår eigen utvikling, men apokalypse som metafor bør ikkje etablere seg som ei førestilling om endetid, då dette kan leie til passivitet.

Stadig fleire kjenner på ei sorg over konsekvensane av menneskeleg påverknad på naturen. Timothy Clark (2020) sett omgrepet «antropocen-

skrekk» i kontrast til «økologisk sorg»: «I take 'ecological grief' to be grief for the loss or threatened destruction of a specific landscape, place or species, as opposed to what might be called 'Anthropocene horror'» (Clark, 2020). Antropocen-skrekk er kjensla av å leve i konstant frykt for økoapokalypse, men kan i større grad egge opp til handling og engasjement enn økologisk sorg forankra i kjensla av tap. Sorg er ifølgje Clark ein individuell kjensle, mens antropocen-skrekk som kollektiv førestilling kan leie til engasjementet og aktivismen Buell påkallar.

Økokritikarar er altså opptekne av å vekkje menneska til å vere meir proaktive i møte med klimakrisa, og at vi ikkje må bli handlingslamma sjølv om ho er overveldande. Kva potensial tekstane har for å kunne vekkje engasjement i høve til klimakrisa, vil handle om korleis lesaren affektivt responderer på tekstane som miljøpolitisk ladde innlegg, sjølv om dei ikkje er klimaromanar. Ved å samanlikne verka frå Duun og Halberg vil det å studere karakterane med vekt på haldning og handling i møte med naturkatastrofen tene til å vurdere korleis tekstane potensielt kan inspirere til engasjement og endring ved å konstruere ein lesarhorisont forankra i antropocen-skrekk.

Karakterane som stereotypiar og kategoriar

Karakterane framstillast stereotypiske i begge verka. Mennesketypene i Duuns verk blir noko karikerte i sine posisjonar. Som Obrestad viser til, er det snarare mangel på realisme i måten menneska i verket blir presentert på (Obrestad, 2005, s. 116–117).

Halberg sitt karaktergalleri er skrivne inn i eit skittenrealistisk prosjekt der formålet er å mane fram stereotypiar: «drifters in a world cluttered with junk food and the oppressive details of modern consumerism» (Buford, 1983). I *Flommen* er det særleg Robert Gjørstad familien hans blir teikna opp etter dette mønsteret. Han drikk for mykje, hamnar ofte i bråk og har ein laus moral som kan knytast opp til skittenrealismen sin funksjon av å vere tendenslitteratur som kan tene til å avsløre ein dekadanse i vestleg kultur. Dekadanse skildrar ein kultur prega av manglande evne til å handtere utfordringar konstruktivt.

Robert som karakter er dekadent i den forstand at han framstillast som ein noko livstrøytt og ambivalent antihelt som driv formålslaust rundt i tilværet. I tillegg er han irrasjonell og humørsjuk, og hamnar ofte i bråk.

Irrasjonalitet, apati og dekadanse vil difor tene som kategoriar for å plassere menneskenaturen slik han framstillast i *Flommen*.

I motsetning til Robert er Helmer i Øyvære full av handlingskraft i møte med krise, og kan lesast som ein motpol til Robert. Menneskenaturen som blir skildra i *Menneske og maktene* kan enklast sorterast etter kategoriane livsbejær, livskraft og frelse.

Kampen for tilværet i Øyvære

Om bord i Øyvære er alle klar over at havet skal ta dei ein dag, dei veit berre ikkje når. Når det først skjer, er det eit metafysisk drama som utspeler seg, særleg mellom dei frelste og dei ikkje-frelste. Helmer, den tidlegare bedehusmannen, prøver å få med seg dei frelste når katastrofen inntreff ute i Øyvære. Iver er leiaren for bedehusfolka og nektar å fornekte Gud:

Men nå skulde ikkje folk vera i bedehuse lenger, sa Helmer. Det flyt snart. Vi burde tatt ein taug-kale og tjora det fast i einkvart. Iver såg på han att. Han var kald i blikke, religiøs. – «Herrens hus skal stå,» heiter det ... (s. 158)

Dei frelste finn trøyst i at dei vil bli beskytta av bønn og at Herren har ein plan for dei. Helmer talar for døde øyre, det er nyttelaust å overtale dei som ikkje vil bli overtalt. Trua på at Gud skal beskytte dei frelste sitt for djupt.

Sjøen sluttar å stige nå, sa Iver. Det er avgjort det, la han til. Men der fanns ei lita darring i mæle hans. – Nei, sa Roald, han veks, sjå her! Han synte dem væta som kom innover golve. – Han fell nå, svara Iver. Gud har gitt ordre om det ... (s. 162)

Helmer får rett i at bedehuset blir teken av sjøen, Herrens hus står ikkje trygt, men heller ikkje då finn bedehusfolka nokon grunn til å høyre på Helmer sine åtvaringar. Iver verker meir audmjuk og ikkje like sikker i si sak lenger etter at bedehuset blir tatt, men kona hans er sterkare i trua. Om Gud skal berge dei, må dei tru på frelsa:

Det er ikkje berre være som går under i natt, det er heile verda!
Dødsredsla hørtes som ein jubel i røsta hennes, og dei andre kvin-
nene vart fengde av det og klaga seg i kor: – Herren er snart i skya,
han kjem og hentar oss! (s. 167)

Her viser kona til Iver ein sterkare lit til Herren, begjæret etter frelsa er ikkje lengre knytt til å berge sitt eiga jordiske liv. Iver er meir tvilande, vi får innblikk i tankane hans når Torger går imot påstanden om undergong i form av ei kristen apokalypse:

Torger seier høgt, ein stor mann der han står: – Nei være det går ikkje under. Det vil ikkje Gud veta av, det er vantrua som regjerer dykk nå. Snakk til dem du Iver som har andsvare, du har da set ei natt i Øyvære før? Iver såg fortenkt på han. Eit verdslig menneske er eit menneske det òg, og i båten må ein lyde den som skal lydas, – og Torger hadde rett, på sitt vis, men kva visste han om Herrens makt og Herrens vilje? Iver sukka og gjekk etter dei andre, som tok vegen vestover og heim. (s. 167–168)

Helmer og Torger er dei som tek mest aktivt tak i å finne ei trygg løysing for korleis dei skal møte katastrofen på best mogleg vis. Dei representerer både ei verdsleg og antroposentrisk haldning der kampen for å berge menneskeliv er den sterkaste drivkrafta. Helmer gjer ein solid innsats for å prøve å berge dei frelste gjennom fornuft. Han kan jamvel ikkje kjempe mot trua på frelse som rir bedehusgjengen. Når det heile er over, har folka som samla seg i Iverstua etter at bedehuset vart teken funne si evige kvile og moglege frelse i dauden.

Det var rart å sjå att stua slik, nedgjennom vindauge, og rart å sjå att grannane på denne måten, dei låg der i sjøen og vart vogga for kvart sudrage. Andlet for andlet der nede snudde seg mot ein, snudde seg bort att, til sitt. Dei hadde fått ein mild død, kom det for ein. To av dem hadde gitarren i handa. (s. 197)

Skjebnen for dei som har vore om bord i Øyvære har funne sitt sluttspel mellom dei frelste og dei ikkje-frelste. Apokalypsen kjem fram på to ulike sett i romanen, der bedehusfolka representerer trua på guddommeleg frelse

etter ein kristen orientert apokalypse. Dette blir også eit døme på passivitet, der trua på frelse blir eit sterkare begjær enn livskrafta sjølv.

Helmer og dei andre som prøver å berge seg gjennom katastrofen, veit at det ikkje er noko anna enn naturen sjølv som testar dei i ein økoapokalyptisk versjon. Måten dei kan overleve på, avheng av evna til å handle aktivt i møte med kreftene. Helmer kallar naturen for ein «mørk fiende» (s. 160) og «ein blinning» (s. 167). Dette underbyggjer eit antropomorfastisk orientert natursyn, men gjennom konflikten med bedehusgjengen er teosentrismen tydeleg forkasta som forankring i tilværet. Det er naturen sjølv som er fienden, ikkje Gud.

Flaumen i Flommen

«Det regna litt. Det hadde regnet i snart to og en halv uke, uten stans» (s. 8). Flaumen blir varsla på svært ulike måtar i verka. Regnet og tittelen på verket gir lesaren eit frampeik om kva som skal kome. Politimannen Stein Ove Sand har vore innom med eit flaumvarsel, men hovudårsaka til at han er på garden, er at han leiter etter Robert. Nokon har stått i hagen til Trøgstad, ein annan karakter frå bygda, glodd inn i stua hans, rissa galgar i epletrea, og no har hunden òg forsvunne (s. 11). Robert er mistenkt, og dette er årsaka til besøket på garden, ikkje flaumvarslinga. Dette viser at heller ikkje politimannen tek varsel om flaum på alvor i byrjinga av forteljinga.

Seinare i første kapittel får vi atter eit noko tvitydig frampeik på flaum gjennom ein dialog mellom naboen Tråsethen og Robert. Tråsethen står og måler nivået på vatnet i Kvenna og markerer med kvitmåla strek når Robert kjem og snakkar med han.

«Det var mye til å være så tidlig», sa jeg. «Nei, det er ingenting å snakke om.»

«Tror du at det blir flom i år?» sa jeg. «Det kan en vel absolutt si,» sa han (s. 28)

Dialogen er småabsurd; Tråsethen svarar konsekvent ambivalent på spørsmåla til Robert, og sjølv om Tråsethen trur det blir flaum, er det enno ikkje noko å snakke om. Samtidig held regnet fram, og vatnet stig.

Robert har sove og nett vakna då han brått oppdagar flaumen, til tross for alle teikna og varsla om at han er på veg.

Jeg myste mot sola, vente meg til lyset og så at bjørka på tunet lå over på sida. Den var knekt rett av et par meter oppe på stammen, hadde falt over på telefonledningen og dratt den med seg. Jeg tenkte at det må ha rast et helvetes uvær, og gikk ned og ut på tunet og så på treet og ledningene, og fremdeles var det for stille på gården. Det var da jeg oppdaget det. Jeg så mot brua. Den var borte. (s. 106)

Vi les vidare om korleis Grete lagar frukost og ikkje viser nokon vilje til å rømme frå flaumen. Det klikkar for Robert, og ei forlysteleg scene utspelar seg der han tek alt av dekketøy og mat, kastar det i ei bøtte og trampar for at det skal få plass.

Det rant melk og pålegg og tallerkenskår og knust glass utover rommet. Jeg trampa en gang til, noe sprakk og glassplintene føyk gjennom rommet. Jeg gikk bort til mor og holdt bøtta mot henne. «Her har du frokosten. Du kan spise i bilen,» sa jeg. (s. 110)

Først når elva er kring huset deira, finn Robert ut at dei må evakuere. Mangel på handling og mangel på plan er tydeleg. Antihelten Robert viser endeleg noko handlekraft, og får òg berga Tråsethen ut frå huset når dei med eit naudskrik klarar å komme seg vekk frå Melkøya før flaumen trugar med å avskjere dei frå fastlandet. Familien Gjørstad tar ingen teikn på alvor, og i handlinga er det familietragedien som er mest sentral. Flaumen kjem overraskande på dei, og det største problemet er om forsikringspolisen eigentleg er betalt. Sjølv om det døyr ei ku og eit par kvinnfolk, blir flaumen ei kulisse karakterane i *Flommen* er tilskodarar til. Engasjement og handlekraft er fullstendig fråverande, apatien herjar.

Livskraft og dekadanse

Sjølv om dei sju ikkje-frelste som overlever katastrofenatta handlar aktivt ved å ta seg opp på det høgaste berget i Øyvære, opplever dei tap. Kari, ho dei kallar enka, må bøte med livet. Mannen har forlate ho for lenge sia, men Kari kjem ikkje over han til tross for at ho vart sviken. At det er nett Kari som blir tatt av havet, kan tolkast som at det er ho som har svekka livskraft. Sjølv om borna og Helmer er dei som held ho i livet, er det truleg ikkje nok.

Helmer såg på Kari. Auga hennes kom for han dobbelt djupe nå da ho let dem att. Dei hadde set nok for det første. I denne stunda glømte ho visst at ho var mor. Det er mange ting slik som er godt for menneske. Døden er knapt så farlig som han er stygg til. Det er denne ventetida. For somme er ho visst over evne dei kallar ... (s. 161)

Helmer har skjønt at Kari er skadeskoten, og at livet hennar er meir som ei ventetid. Når ho ser ut til å ha mista morskrafta i tillegg, er det lite som kan halde ho i live i møte med bølgiene som slår inn over dei. Hendinga blir derimot tona mykje ned i forteljinga; det er ikkje rom for å sørgje i krisa dei står i.

Etter ulykkesnatta er dei berga over på fastlandet, og Helmer er i tvil om kva som vil vere best å gjere. Han har følt seg framand der ute i Øyvære, men katastrofen har gitt han ei ny kjensle av samhald med dei overlevande. Då han avgjer å reise attende til Øyvære med Torger og dei andre, er det Iverstua han har planar om å byggje opp att:

– Det var det eg skulde sagt, sa Helmer, han retta på seg og møtte blikk for blikk: – Vi blir med utover vi òg. Om de har husrom for oss til så lenge? Eg skal snart ha hesja opp Iverstua att, eg har tømra før eg ... (s. 200)

Dei overlevande mannfolka er ivrige etter å ta fatt på å gjenreise tilværet på Øyvære. Borghild finn òg ny livskraft ved å ta seg av dei to borna til Kari. Livskrafta har dei ikkje mista i kampen, tvert imot.

I motsetnad til folka ute i Øyvære, som må lese teikna og varsla frå havet sjølve, får familien Gjørstad i *Flommen* varsel om flaumfare. Dei opptrer dekadent i høve til både varsla og livet; det er låg moral og liten grad av sjølvinnstikk å spore i den noko lett karikerte familien Gjørstad. Det er mykje tragisk materiale i verket, som jamvel blir tragikomisk i skittenrealismen sin ande. I *Flommen* døyr til dømes den gravide Siv. Både politimannen Stein Ove og Robert kan vere faren, i tillegg til ein tredje elsker. Siv som karakter står på sett og vis i kontrast til den trufaste, svikne Kari i eit klassisk horemadonnabilete. Oppløysing av familiar, løgn, utruskap og svik er teikn på moralsk forfall som dominerer haldningane og handlingane i *Flommen*. Det finst ikkje rom for antropocenskrekk eller økologisk sorg.

Det er heller ikkje lett å bli klok på reaksjonen til den ambivalente og irrasjonelle Robert i avslutninga av forteljinga, då han ser på ei direktesending at garden og dyra er berga. Han finn det heilt forferdeleg, sjølv om det er under tvil om forsikringspengane hadde kome, sidan mora har lagt vekk rekningane utan å betale. Det kan vere at flaumen har fått Robert til å tenkje at han kunne ha levd eit anna liv utan garden, og at han kjenner seg fanga i mønsteret der han må bu saman med den dysfunksjonelle familien sin og ta vare på både dei og seg sjølv mot si eiga vilje. Det er lite livsbegjær eller frelse å spore i Robert som karakter, og livet hans flyt skittent vidare i same lei som før.

Menneskekatastrofar eller naturkatastrofar?

Ideen om å vurdere verka i lys av økokritikk oppstod fordi begge verka set mennesket i sentrum for naturkatastrofen som hending. Dette opnar for moglegheita til å redefinere naturkatastrofe om til menneskekatastrofe, og i antropocen kan vi spørje oss om det er vi menneske som er den eigentlege naturkatastrofen. Kan så lesing av litteratur eigentleg bidra til å vekkje engasjement for klima- og miljøspørsmål?

Ei økokritisk lesing med ein lesarhorisont innstilt på klimakrisa kan åtvara oss om konsekvensane av å ignorere ubalansen vi har påført naturen som økosystem, jamvel vil dette stille spesifikke krav til lesarhorisonten. I litteraturdidaktikken kan dette vere relevante spor å følgje vidare i utviklinga av ein økodidaktikk i norskfaget. Økokritiske perspektiv bør utnyttast i møte med litteratur for at den skal vere relevant i vår tid.

Alle teikn tyder på at vi kan forvente fleire flaumar og meir ekstremvær. Vi kan ikkje tillate oss å ignorere problemet, samstundes ligg klimaforskarar vakne om natta i angst for økoapokalypsen (Corn, 2019). Klimakrisa er vår tids apokalypse, men som Buell (1995) påpeiker, har vi ikkje tid til å bli handlingslamma. I motsetnad til Robert må vi innsjå at klimakrisa er grundig varsla og la oss ryste av antropocenskrekk før vatnet stig kring føtene våre.

Ved å samanlikne flaumen som motiv og setting, og korleis karakterane opptrer i møte med naturkatastrofen, ser vi klare skilnader. *Menneske og maktene* vart skriven i ei tid då menneska ikkje var bevisste på korleis menneskeleg innblanding i naturen påverkar klimaet. Det antroposentriske verdigrunnlaget

blir snarare utfordra av teosentrisme enn økosentrisme. Livskrafta og viljen til å byggje opp tilværet etter springfloa skapar ei optimistisk avslutning, der dei mest handlekraftige overlever.

I *Flommen* dominerer derimot dekadanse, forstått som moralsk forfall og mangel på samhald. Verket utgjer eit samtidsscenario som bør stå som ein antitese til korleis vi bør handle i møte med klimakrisa. Vi har veldig lenge vore klar over problema, men fell lett over i apati og maktesløyse i staden for å vise engasjement og handlingskraft.

Menneske og maktene kan i ei økokritisk lesing tolkast som ein metafor for økoapokalypsen. Om bord i Øyvære er vi alle saman, og trugsmålet om undergangen er skilta med klimakrise. Kjensla av å leve i ei økoapokalyptisk endetid gir oss ikkje eit alternativ til frelse om vi ikkje tek hardare grep for å snu utviklinga. Vi må kunne tru på at noko vidunderleg kan skje, og dekadanse eller ignoranse er ikkje alternativ.

Fleire (Buell, 2015; Garrard, 2004, 2012; Hennig, 2021; Morton, 2018; Næss, 1973, 1992; White, 1967) har påkalla ein ny tenkjemåte for å møte økologiske utfordringar. Vi må ta eit oppgjær med vår eiga innstilling til klimakrisa og ta ei aktiv rolle utover å vere passive tilskodarar. Klimakrisa kan tene som ei ny stor forteljing vi treng for å møte utfordringane kollektivt, men vi treng òg å lese forteljingar saman for å sjå kva vi kan lære av litteraturen.

Den didaktiske nøkkelen kan liggje i å finne fram til livskrafta som Helmer, Torger og dei andre overlevande i Øyvære manar fram etter katastrofen, men no for å endre tankesettet om forholdet mellom menneske og natur. Vi kan ikkje trække vidare i spora til Robert Gjørstad og gå med skylappar inn i framtida, men vise engasjement for ein ny måte å tenkje om naturen på. Naturen i seg sjølv er ikkje eit trugsmål, men kan vi menneska i antropocen handle som noko anna enn naturkatastrofar? Dette krev nok òg at vi sluttar å handle som menneskekatastrofar.

Referansar

- Aristoteles (1996). *Om diktekunsten* (omset av Sam. Ledsaak). I *Europeisk litteraturteori fra antikken til 1900. Et utvalg ved Eiliv Eide, Atle Kittang og Asbjørn Aarseth*. Universitetsforlaget.
- Buell, L. (1995). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Harvard University Press.
- Buford, B. (1983). Dirty Realism: New Writing from America. *Granta Magazine* number 8, Autumn 198. <https://granta.com/dirtyrealism/>
- Bævre, I. (2001). Flomsonekart. Delprosjekt Melhus. *Flomsonekart* nr. 5/2001. Noregs vassdrags- og energidirektorat. https://publikasjoner.nve.no/flomsonekart/2001/flomsonekart2001_05.pdf
- Clark, T. (2020). Ecological Grief and Anthropocene Horror. *American Imago*, 77(1), 61–80. <https://doi.org/10.1353/aim.2020.0003>
- Corn, D. (2019, 8. juli). It's the End of the World as They Know It. The distinct burden of being a climate scientist. *Mother Jones*. <https://www.motherjones.com/environment/2019/07/weight-of-the-world-climate-change-scientist-grief/>
- Drangsholt, J.S. (2019, 21. mai). Jonny Halberg. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/Jonny_Halberg
- Duun, O. (1996). *Menneske og maktene*. Aschehoug og co.
- Furuseth, S. og Hennig, R. (2023). *Økokritisk håndbok*. Universitetsforlaget.
- Garrard, G. (2004). *Ecocriticism*. Routledge.
- Glotfelty, C. (1996). Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis. I C. Glotfelty & H. Fromm (red.) *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (s. xv–xxxvii). University of Georgia Press.
- Gujord, H. (2007). *Olav Duun. Sjøtrønder. Forteller*. Aschehoug.
- Gaasland, R. (1999). *Fortellerens hemmeligheter. Innføring i litterær analyse*. Universitetsforlaget.
- Gåsvær, K. (2007). *Hilderøya-Øyvaeret-Gjæslingen og Olav Duun*. <https://sor-gjaeslingen.no/hilderoya-oyvaeret-gjaeslingen-og-olav-duun/>
- Halberg, J. (2001). *Flommen*. Kolon forlag.
- Hennig, R. (2021). Miljøhumaniora, økokritikk og utdanning for bærekraftig utvikling i norskfaget. I Axelsson, M. & Opset, B.B. (red.) *Fortellinger om bærekraftig utvikling. Perspektiver for norskfaget*. Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215050089-2021-01>
- Jauss, H. R., & Benzing, E. (1970). Literary History as a Challenge to Literary Theory. *New Literary History*, 2(1), 7–37. <https://doi.org/10.2307/468585>
- Langeland, H. (2000). Dritt i arv. Om *Flommen* av Jonny Halberg. *Vinduet*. Gyldendal. <https://www.vinduet.no/kritikk/dritt-i-arv-om-flommen-av-jonny-halberg/>
- Lothe, J., Refsum, C. & Solberg, U. (1998). *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Kunnskapsforlaget.
- Molland, E., Leivestad, R., Kværne, P. & Groth, B. Apokalypse i *Store norske leksikon*. Henta 12.06 2025 frå <https://snl.no/apokalypse>
- Morton, T. (2018). *Being Ecological*. Penguin Random House UK.
- NVE. 016/14 Kvenna. <https://www.nve.no/vann-og-vassdrag/vassdragsforvaltning/verneplan-for-vassdrag/vestfold-og-telemark/016-14-kvenna/>

- Næss, A. (1973). «The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary». *Inquiry*, nr. 16, s. 95–100. <https://iseethics.files.wordpress.com/2013/02/naess-arne-the-shallow-and-the-deep-long-range-ecology-movement.pdf>
- Næss, A. (2012/1993). The deep ecological movement. Some philosophical aspects. I Roy Bhaskar, Petter Naess, Karl Georg Høyer (red.) *Ecophilosophy in a World of Crisis: Critical Realism and the Nordic Contributions*. Routledge, 2012. Henta frå Google scholar 04.01 2024. https://books.google.no/books?hl=no&lr=&id=IBSpAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA84&dq=related:kIQQxdj1aW0J:scholar.google.com/&ots=BdBELu4DO2&sig=WnL15ouUfj5KnhgM82g30u9B208&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Næss, A. (2000, 5. november). Mennesket og maktene [Anmeldelse av boka *Flommen*, av J. Halberg]. Stavanger Aftenblad. <https://www.aftenbladet.no/kultur/i/2mkp4/mennesket-og-maktene>
- Obrestad, T. (2005). Ei nylesing av *Menneske og maktene*. I *Søk. 13 artiklar om litteratur*. Gyldendal.
- Olerud, M. (2023). Olav Duun og den første norske klimaromanen. *Vinduet*. Gyldendal. <https://www.vinduet.no/essayistikk/olav-duun-og-den-foerste-norske-klimaromanen-maria-olerud-om-menneske-og-maktene/>
- Sandsundværulykka. (2024, 8. mars). I *Lokalhistoriewiki*. <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Sandsundv%C3%A6rulykka>
- Session, G. og Næss, A. (1984). *Basic Principles of Deep Ecology*. <https://theanarchistlibrary.org/library/arne-naess-and-george-sessions-basic-principles-of-deep-ecology>
- Shouse, E. (2005). Feeling, emotion, affect. *M/C Journal*, 8(6). <https://doi.org/10.5204/mcj.2443>
- Skei, H. (udatert). Forord ved Hans H. Skei. Det norske språk- og litteraturselskap. <https://www.bokselskap.no/boker/menneskeogmaktene/forord>
- Stigen, A. (1977). *Aristoteles. En innføring*. Dreyers forlag.
- Syéd, G. F. (2009). Olav Duuns realisme. Om tid- og stemmeforhold i *Samtid* (1936). *Edda*, 2/09. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1989-2009-02-03>
- Syéd, G. F. (2012). *Nådeløs omsorg. Kjærlighet, selvmord, kunst og overskridelse i Olav Duuns fiksjonsverden*. [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen]. Bergen Open Research Archive. <https://doi.org/10.18261/issn.1500-1989-2016-01-07>
- Voss, J. (1980). Olav Duuns *Menneske og maktene*: Form, vision, contemporary significance. *Scandinavian Studies*, 52(4), 361–380. <http://www.jstor.org/stable/40918645>
- White, L. (1967). The historical roots of our ecological crisis. I *Science*, 155(3767), 1203–1207.

